

Henrik Kaare Nielsen

Culture without Class? – Class without Culture?

English Summary

The article argues that it is still a plausible assumption that a crucial mutual relationship of exchange and influence exists between material life conditions and the formation of consciousness and cultural meaning, but that this relationship today is of a far more complex and differentiated nature than assumed by the classic theories about »culture and class«. Hence, contemporary social and cultural struggles are being carried out on other terms than previously. The argument is made that the class structure of the advanced capitalist countries has been subject to comprehensive changes and that the reproduction of the concrete cultural contexts of life and meaning, societally integrated and conditioned as they are, at the same time eludes conceptualisation on the basis of traditional theories of class and a priori determining patterns of development.

Henrik Kaare Nielsen

F. 1953, dr. phil. og lektor i æstetik og kultur ved Aarhus Universitet. Har bl.a. udgivet: *Demokrati i bevægelse* (1991), *Kultur og modernitet* (1993), *Æstetik, kultur og politik* (1996), *Kritisk teori og samtidsanalyse* (2001) og *Konsument eller samfundsborger? Kritiske essays* (2007).

Kultur uden klasse? – Klasse uden kultur?

Begreberne ‘kultur’ og ‘klasse’ samt relationen herimellem er historisk omstridte og er derfor i teorihistorien behæftede med en sværm af heterogene bestemmelser, som det ville være umuligt at udrede og yde retfærdighed i nærværende sammenhæng. Med henblik på at udvikle et samtidsorienteret bud på forholdet skal der for overskuelighedens skyld i stedet tages udgangspunkt i nogle foreløbige, helt overordnede begrebsbestemmelser, som så kan udfoldes og nuanceres i de videre udredninger.

‘Kultur’ forstås således i udgangspunktet som den ‘subjektive’ dimension af den sociale praksis; begrebet refererer altså til de sociale processer, hvor erfaringer bearbejdes, og kollektiv betydning dannes.¹ ‘Klasse’ forstås derimod som knyttet til den sociale praksis’ ‘objektive’ dimension, altså til de strukturelle og institutionelle forhold, som konstituerer den samfundsmæssige orden. Klassebegrebet peger således på skel i befolkningen, der har systematisk karakter, og som i politisk-økonomisk forstand konstitueres af en udbytningsrelation, der er anlagt i produktionsforholdene og den heraf determinerede fordeling af samfundets materielle ressourcer. ‘Klasse’ bruges med andre ord som en specifikt defineret term, ikke som en betegnelse for ulighedsrelationer i al almindelighed.

På tværs af de meget forskellige bestemmelser af kultur og klasse, som vi finder hos den ortodokse marxisme, neomarxismen og den kritiske teori, strukturmarxismen, den tidlige, britiske Cultural Studies-tradition eller Pierre Bourdieu, er det en grundantagelse, at der består en tæt, integreret relation mellem på den ene side den institutionaliserede fordeling af samfundets materielle ressourcer og de heraf følgende principielle muligheder for livsudfoldelse og på den anden side de praktiske livsformer og den hertil hørende bevidstheds- og betydningsdannelse. Kulturens former og indhold antages med andre ord per definition at være indlejret i kollektive mønstre, der er forankret i samfundets produktionsstruktur, og som således også bearbejder, artikulerer og indgår i udkæmpelsen af

dennes basale konflikter.

Hvis vi kaster et kort blik på den redaktionelle leder i det første nummer af *Kultur og klasse*,² opereres der således tidstypisk med »den kulturelle klassekamp« som et centralbegreb med direkte reference til en almen samfundsmæssig frontdannelse mellem borgerlige og socialistiske kræfter. De kulturelle former og tematikker gælder med andre ord som direkte indlæg i klassernes kamp om produktionsforholdenes indretning, og den analytiske og formidlingsmæssige beskæftigelse med kulturelle forhold reflekteres som et spørgsmål om at forholde sig til »klassekampens kulturelle fronter« og forpligte sig på »den aktuelle kulturkamp« i et »socialistisk perspektiv«.³

Vi skal her ikke opholde os yderligere ved det forhold, at verdens gang i de mellemliggende 30 år har gjort den abstrakte forestilling om 'socialisme' som en entydigt positivt defineret universalmodel for overvindelse af kapitalismens dårligdomme betydeligt mere kompliceret at forholde sig til, end den fremstod for venstrefløjen i 70'erne. Det interessante i nærværende sammenhæng er det umiddelbare korrespondensforhold mellem kultur, materielle klassebestemmelser og apriorisk retningsbestemte kampe om selve produktionsmåden, der som en selvfølge ligger til grund for tidsskriftets tidlige selvforståelse.

Det vil være udgangspunktet for det følgende ræsonnement, at det fortsat er en plausibel antagelse, at der gør sig et væsentligt, gensidigt udvekslings- og påvirkningsforhold gældende mellem materielle livs- betingelser og bevidstheds-/betydningsdannelse, men at dette forhold i dag har en langt mere kompleks og uddifferentieret karakter, end de klassiske teorier om »kultur og klasse« antog, og at sociale og kulturelle kampe derfor også fungerer på andre vilkår i dag. Der skal således argumenteres for, at de avancerede kapitalistiske landes klassestruktur har undergået en omfattende forandring, som komplicerer billedet, samt at de konkrete kulturelle livs- og meningssammenhænge i deres reproduktion nok er samfundsmæssigt indlejrede og konditionere(n)de, men at de samtidig unddrager sig begribelse med udgangspunkt i traditionelle klassebestemmelser og apriorisk fastlagte udviklingsmønstre.

Klassesamfundets transformationer

Siden midten af 1970'erne har de rige vestlige landes økonomier været konfronteret med et stadigt stigende omstillingspres. Baggrunden har været, at den »fordistiske« model, der er kendetegnet ved at kombinere industriel masseproduktion, classesamarbejde og velfærdsstatslig omfordeling, og som havde sikret de udviklede kapitalistiske økonomier stabilitet

og høj vækst siden overvindelsen af 1930'ernes krise, ikke længere var fremtidssikker. Industriel masseproduktion var i midten af 70'erne ikke længere forbeholdt de rige vestlige lande, men blev i tiltagende grad udflyttet til lavtlønslande, og hvis de vestlige lande ønskede at bevare deres førerposition og privilegerede adgang til størstedelen af klodens ressourcer, måtte de derfor udvikle en ny ekspansionsmodel, en »postfordisme«, som skulle koncentrere de avancerede, vidensintensive produktionsprocesser i de rige lande, mens de arbejdskraftintensive skulle henlægges til lavtlønslande.⁴

»Fleksibilisering« blev kodeordet for de postfordistiske strategier for produktion og arbejdsmarked: idealet var en transformérbar, decentral, netværksorganiseret og højteknologisk produktionstruktur, som løbende kunne tilpasses markedets udsving i efterspørgslen, samt et omstillingsparat og mobilt arbejdsmarked med individuelle lønforhandlinger befriet fra det kollektive aftalesystems snærende bånd – der var med andre ord indbygget et fundamentalt opgør med arbejderbevægelsens historiske landvindinger og sociale styrkeposition i den postfordistiske strategi.

I takt med liberaliseringen af de internationale kapitalbevægelser op igennem 80'erne og 90'erne og etableringen af den hegemoniske position, som transnational kapital dermed har opnået i forhold til nationale reguleringer, har strategien fået magt, som den har agt: De nationalstatslige politikker, som bæres af hele det politiske livs mainstream, er over en bred front blevet indrettet på tiltrækning af international kapital og optimering af virksomhedernes internationale konkurrenceposition som de maksimalt overordnede hensyn. På arbejdsmarkedet er resultatet blevet et dramatisk skred i de sociale styrkeforhold: fagbevægelsens historiske magtposition var tilkæmpet i et nationalt regulerbart handlingsrum, og bevægelsen har i sin organisering og sine kampformer ikke været i stand til blot tilnærmelsesvis at matche kapitalens internationaliseringsproces, hvorfor den i dag fremstår som stærkt svækket. Som et illustrativt billede på disse forandrede styrkeforhold har arbejdsgiverne i de toneangivende brancher i de senere år med største selvfølgelighed i praksis kunnet ophæve skellet mellem arbejdstid og fritid og således tilkæmpe sig den totale rådighedsret over de individualiserede medarbejderes tids- og kreativitetsressourcer.⁵

Hvad der i en traditionel klassekampsoptik ligner en udvikling i retning af borgerskabets absolutte sejr og lønarbejdernes forsmædelige nederlag, skriver sig imidlertid i dag ind i en kontekst, hvis beskaffenhed kalder på en justering af optikken. Det er ganske vist stadig muligt at finde reminiscenser af det klassiske økonomiske borgerskab, altså kapitalistklassen defineret ved ejendomsret til produktionsmidlerne og rådighedsret over den profit, som produktionsprocessen kaster af sig. Men denne person-

bundne koncentration af sociale ressourcer og magt (som vi f.eks. kender den i skikkelse af hr. Møller) er i de rige lande i dag ikke den typiske organiseringsform for kapitalen – her er det snarere managementfunktionærer på kontrakt, der dominerer billedet med hensyn til rådighedsret og beslutningsmyndighed, og ejendomsretten er i reglen bredt ud over en broget flerhed af individuelle aktører, fonde, pensionskasser m.m., hvis rolle er begrænset til opsyn med kapitalens profitabilitetsniveau.

Lønarbejderkategorien omfatter for længst alle personalegrupper fra den administrerende direktør til medarbejderen på gulvet, og jo større differentieringen mellem lønarbejderne bliver m.h.t. løn og privilegier, desto vanskeligere bliver det at identificere andre fælles interesser end hensynet til virksomhedens overlevelse – en harmoniserings- og afpolitiserings-tendens, som også har fundet ideologisk opbakning hos konsulentbranchen og den svækkede fagbevægelse. Flere og flere lønarbejdere er desuden gennem bonusordninger blevet småaktionærer i den virksomhed, de er ansat i, ligesom de via deres opsparing i banker og pensionskasser samt de anselige kapitalgevinster, som de senere års udvikling på ejendomsmarkedet har spillet også småejere i hænde, har en aktiv egeninteresse i markedsøkonomiens og erhvervslivets vækst i almindelighed. Hertil kommer, at toneangivende medarbejdergrupper – især blandt de højtuddannede – selv aktivt opsøger den individuelle forhandling af løn og arbejdsvilkår og suspensionen af fordismens tilkæmpede, klare skel mellem arbejdstid og fritid.

Man kunne på denne baggrund fristes til at karakterisere samtidens kapitalisme som en selvstændiggjort, konfliktfri akkumulationsmaskine, som har frigjort sig fra det kapitalistiske klasseforhold, og hvis arbejdskraft med åbne øjne og i overensstemmelse med egen økonomisk interesse bedriver selvudbytning. Men det ville alligevel være et fortegnet billede. For det første må en globaliseret kapitalismes klasserelationer også vurderes i global målestok, og her tegner der sig et mønster, hvor de rige vestlige landes befolkninger har etableret sig som den globale overklasse, der via kapitalens internationale arbejdsdeling tilegner sig en overflod af billige konsumgoder ved at udbytte udviklingslandenes arbejdskraft, som til en sulteløn udsuges i forurenende, sundhedsskadelige og nedslidende arbejdsprocesser. De økonomisk-politiske strategier, som de rige landes folkevalgte politikere konsensuelt udvikler og beslutter i nationale og mellemstatslige fora, har endvidere som eksplicit målsætning at bevare denne udbytningssrelation i form af opretholdelsen af samme landes privilegerede position og den hermed sammenhængende skæve fordeling af ressourcerne og livsmulighederne på kloden – den globale overklasse fører med andre ord en diskret, men renlivet klassekamp i regi af organisationer som

EU, NAFTA, OECD, IMF og Verdensbanken.⁶

For det andet har den skitserede udvikling internt i de rige lande været ledsaget af en voldsom styrkelse af de store erhvervskoncerner på bekostning af mangfoldigheden af småproducenter, altså af det klassiske småborgerskab, som i stor udstrækning har måttet finde sig til rette i lønarbejdernes eller de arbejdsløses rækker. For en nærmere betragtning er det således først og fremmest den veluddannede middelklasse, der identificerer sig med den markedsdominerede postfordisme og ser den som garanten for indfrielsen af sine egne konsum- og opstigningsønsker. Lavereuddannede dele af arbejdsstyrken, som har en mindre grad af selvbestemmelse i arbejdet, oplever derimod i stigende omfang nedslidning og udbrænding som konsekvenser af det opspedede arbejdstempo og tenderer til at vægre sig ved den fuldstændige identifikation med arbejdet og den fremadskridende forvandling af livstid til tempoopskruet arbejdstid, som er perspektivet i den totaliserende, inderliggørende managementideologi, som erhvervslivet, politikerne og den opadstræbende middelklasse i fællesskab søger at brede ud over samfundet som helhed.⁷ Der er ikke tale om noget klassisk klasseskel mellem disse to hovedgrupper af lønarbejdere, som (med undtagelse af ledergruppen) heller ikke med hensyn til indkomst og konsummuligheder adskiller sig dramatisk fra hinanden, men de repræsenterer ikke desto mindre tydeligt forskellige positioner i forhold til det dominerende postfordistiske vilkår.

Hertil kommer, at der som konsekvens af den verdensmarkedsstrategiske omstilling af kvalifikationskravene i retning af en fleksibel, højteknologisk postfordisme pågår en omfattende spaltning af de rige landes befolkninger i globaliseringens vindere og tabere. Det er først og fremmest markedskonforme, højteknologiske vidensformer, der efterspørges i dagens 'videnssamfund', og de befolkningsgrupper, som på grund af social og uddannelsesmæssig baggrund samt hermed sammenhængende, begrænsede evner til selvudvikling ikke råder over sådanne kvalifikationer, ser sig konfronteret med social marginalisering og henvises til offentlig forsørgelse på lavt niveau som livsperspektiv. Her er hverken tale om en udbyttet arbejderklasse, en 'sultens slavehær' eller et nyt samfunds avantgarde, men derimod om desorganiserede, udstødte individer (i Danmark har tallet i flere år ligget på omkring 8-900.000)⁸, der betragtes som uanvendelige i den højteknologiske postfordistiske produktion, og som derfor i produktionsmæssig forstand gælder som 'overflødige', men som ikke desto mindre fra deres udstødte og isolerede position spiller en rolle for samfundøkonomien som konsumenter og som brugere af velfærdsydelser.

Alt i alt må kapitalismens egentlige klasseproblematik i dag siges at

dreje sig om de globale udbytningsrelationer. Der gør sig ganske vist også med udgangspunkt i samfundsøkonomien fortsat betydelige skel og uligheder gældende internt i de rige landes befolkninger med hensyn til indkomst, livsmuligheder og social anerkendelse. Disse skel og uligheder, som først og fremmest tager form af marginaliseringsprocesser, skabes og genskabes som effekt af udviklingen i kapitalens internationale konkurrencebetingelser og har således en 'materiel basis' i økonomien, men de relaterer sig ikke internt i de rige lande til udbytningsforhold eller antagonistiske interesse modsætninger med rod i produktionsforholdene, og de kan derfor ikke plausibelt henføres til klassekategorien i politisk-økonomisk forstand. Koalitionen af transnational kapital og de rige landes sejrende middelklasse har indtil videre erobret en så hegemonisk position, at selve produktionsmådens immanente konfliktualitet og modsigelsesfyldte er fraværende som kamptema – de manifesterede sociale og kulturelle konflikter artikulerer sig i de rige lande i dag ikke i klassetermer.⁹ Som der skal argumenteres for i det følgende, er det først og fremmest på de kulturelle selvdefinitioners niveau, konfliktualiteten kommer til udtryk.

Komplisering af forholdet mellem individ og kollektiv

I perioden siden 1960'erne har de kulturelle livssammenhænge i de vestlige lande endvidere undergået en gennemgribende forandring. Baggrunden er ikke mindst den almene velstandsstigning, som har friset det individuelle livsperspektiv fra snævert klassebaserede og traditionelle mønstre, etableringen af et velfærdsstatsligt og retligt sikkerhedsnet under den enkelte, samt den udvidede, almene adgang til uddannelse, som blev realiseret i denne periode i et samspil mellem de udvidede rammer, den økonomiske vækst tilvejebragte, og sociale kampe, som arbejderbevægelsen og de nye sociale bevægelser, herunder ikke mindst kvindebevægelsen, var bannerførere for. Den kultur- og samfundsudvikling, som har taget form på disse nye betingelser, har været kendetegnet ved udrustningen af det enkelte individ med en principiel mulighedshorizont med hensyn til valg af livsbane, som har været uden historisk fortilfælde – idet der dog som nævnt fortsat gør sig store forskelle gældende med hensyn til, hvilke sociale og kulturelle baggrundsressourcer det enkelte individ har til rådighed for sit valg.

Denne frisættelse af det individuelle livsperspektiv har fortrængt de overleverede, klassespecifikke livssammenhænge – med deres kollektive betydningsuniverser og klare reference til produktionsforholdenes fordeling af livsmuligheder – som orienteringsrammer for moderne individer og dermed åbnet nye bevægelsesmuligheder for identitetsdannelsen.

Men bortfaldet af de overleverede pejlemærker og visheder har samtidig stedt de frisatte individer i en situation, hvor skabelsen og genskabelsen af en fungibel social identitet manifesterer sig som en permanent, kritisk og vanskeligt overskuelig opgave. I ambivalensen mellem den befriende åbning af et omfattende mulighedsfelt og det angst- og smertebesatte tab af orienteringsmuligheder er individet henvist til at udfolde løbende identitetsmæssige søgeprocesser.

Udbredelsen af denne ambivalente identitetsproblematik på samfundsmæssigt niveau giver sig udslag i en forskydningstendens med hensyn til individernes motivation for social handlen: hvor det tidligere var kvantitative, økonomiske spørgsmål knyttet til klasseinteresser og fordeling af de materielle ressourcer, der udgjorde de centrale handlingsmotiverende faktorer, er det på de nye betingelser i tiltagende grad kvalitative, kulturelle spørgsmål, der skaber mening og animerer individerne til at handle og træffe valg, fordi denne type temaer byder på materiale til identitetsarbejdet. Den samfundsmæssige effekt af denne forskydningstendens kan vi kalde *kulturaliseringstendensen*.¹⁰

Denne tese om en kulturaliseringstendens i den sociale praksis implicerer vel at mærke ikke, at de samfundsøkonomiske relationer er forsvundet som tungtvejende strukturel realitet og som kampfelt for organiserede særinteresser, men blot, at der på det sociale handlingsplan i bredere forstand, i befolkningens livsverden, gør sig en ny, kulturaliseret dynamik gældende, som i udgangspunktet udfolder sig egensindigt, i henhold til en anden rationalitet end de økonomisk-politiske interessekampe. Det er således en karakteristisk tendens, at det kulturelle univers i de rige, senmoderne samfund ikke længere fremstår som organiseret i henhold til et alment anerkendt, økonomisk-erhvervsmæssigt prestigehierarki, men snarere tager form af en flerhed af horisontalt ordnede livsstilsgrupper med egne, inkommensurable prestigekriterier baseret på æstetisk-kulturel smagsorientering.¹¹

Til kulturaliseringen af livsverdenens handlingshorisont bidrager det også, at de økonomiske fordelingskampe i tiltagende grad reguleres i regi af bureaukratiske forhandlingssystemer og velfærdsstatslige apparater og derfor ikke trænger sig på som betydningsmæssige orienteringspunkter i individernes hverdagserfaring og identitetsarbejde. I denne konstellation kan kulturaliseringen endvidere have utilsigtede, men vidtrækkende samfundsmæssige følger, idet kulturelt motiverede praksisformer, som i udgangspunktet blot tjener det individuelle identitetsarbejde, ugenenskuet af de enkelte aktører kan få undergravende konsekvenser for stabiliteten i de institutioner, der forvalter den systemisk organiserede sociale solidaritet. Som når ressourcestærke, efterspurgte lønarbejdere af

private bekvemmeligheds- og livsstilsgrunde foretrækker individuel forhandling af løn- og arbejdsvilkår, men dermed uafvidende bidrager til at svække fagbevægelsens forhandlingsposition i de kollektive overenskomstforhandlinger og således i realiteten stiller svagere grupper ringere i fordelingskampen.

Der er med andre ord tale om en vidtgående uddifferentiering af de processer, der skaber og genskaber den sociale orden, og de processer, som organiserer kulturel mening for individerne. Eftersom begge proces-typer er dimensioner af den sociale praksis, finder der naturligvis til stadihed et intenst samspil sted mellem dem, men det har ikke den klassiske 'naturgroede' karakter, hvor der til en bestemt socialstrukturel placering hørte en lige så bestemt kulturel orientering. Samspillet har på de gældende, uddifferentierede betingelser mere kontingent karakter. Det finder endvidere sted, uanset om individerne reflekterer det eller ej, og den fremtidige kultur- og samfundsudviklings karakter – om der bliver tale om en yderligere radikaliserings af individualiseringen i retning af selvtilstrækkelighed og social atomisering, om xenofobien fortsat griber om sig, eller om sociale frigørelsesprocesser og refleksion af det globale almenvel kan etablere sig som retningsgivere for kultur- og samfundsudviklingen – afhænger derfor i meget høj grad af, efter hvilke diskursive principper kulturaliseringsdynamikken i praksis formes og bringes i samspil med de samfundsøkonomiske strukturer, og disse principper er ikke determineret af nogen klasselogik.

Internt i de rige lande er det som ramme for analysen af dette samspil, at 'kultur og klasse' i dag kan hævde sig som interessant tematik med hensyn til at forstå samfundets konstitution og udviklingsperspektiver. For en erkendelsesinteresse, som retter sig mod mulighedsbetingelserne for social emancipation (forstået som almene myndiggørelsesprocesser og demokratisering af såvel de politisk-økonomiske som de kulturelle relationer), bliver det således et afgørende spørgsmål, på hvilke betingelser og med udgangspunkt i hvilke kollektive aktører en oplyst og socialt reflekteret organisering af samspillet mellem kulturaliseringsdynamik og samfundsøkonomiske strukturer kan tænkes at kunne komme i stand.

Etablering af kollektive erfaringsprocesser som udfordring

Også på dette punkt lægger den ovenstående analyse op til omfattende justeringer af det teoretiske koncept. For den klassiske 'kultur og klasse'-tese gjaldt et kollektivt, klassebaseret erfarings- og interessefællesskab med samfundsøkonomiske og magtmæssige implikationer som en objektiv, given sag, som det blot gjaldt om at bringe arbejderklassens individer til

bevidsthed om og således sætte dem i stand til myndigt at varetage egne, fælles interesser. Denne interessevaretagelse gjaldt endvidere i et større historiefilosofisk perspektiv som teleologisk indskrevet i en udvikling hen imod den almene befrielse af menneskeheden fra udbytning og undertrykkelse i kraft af realiseringen af det klasseløse samfund.

På individualiseringens og kulturaliseringens præmisser må udgangspunktet for myndiggørelsen derimod være individets erfaring, idet kollektive erfaringer ikke længere kan antages at være socialstrukturelt definerede, foreliggende størrelser. Hvis kollektive erfaringer skal komme i stand, må de løbende skabes og genskabes i konkrete praksis- og erfaringsfællesskaber, som heller ikke er hverken strukturelt givne eller apriorisk retningsbestemte. Selvom der altså ikke er indbyggede 'garantier' i konceptet, udgør sådanne praksis- og erfaringsfællesskaber mulighedsbetingelsen for, at den mangfoldighed af individuelle, identitetsmæssige søgeprocesser, som bevæger sig i kulturaliseringstendensen, kan overskride den bornerte selvtiltrækkeligheds horisont og udvikle indsigt i det frisatte individs forpligtende sammenvævedhed med andre frisatte individer og delagtighed i skabelsen, genskabelsen og forandringen af de samfundsmæssige relationer i bredeste forstand – herunder også i globalt perspektiv.

Der skal med andre ord i dag selvoverskridende, erfaringsudvidende læreprocesser til for at skabe produktive forbindelseslinier mellem det individuelle og det samfundsmæssige. Dette gælder også på den sociale solidaritets område: i udgangspunktet opstod social solidaritet i moderne forstand i regi af de konkrete, klassespecifikke livssammenhænge og de hertil hørende erfaringsnære, gensidige afhængighedskredsløb og blev herfra via interesseorganisationer og politiske partier universaliseret til at omfatte de sociale relationer som helhed.

Denne livsverdensforankrede solidaritet blev i den klassiske velfærdsstats konstitutionsproces gradvis afløst af offentlige institutioner og bureaukratiske aftalesystemer, og som vi så ovenfor, betød individualiseringen af livsverdenen en svækkelse af de klasse-mæssige orienteringsrammer for identitetsdannelsen, hvilket har bidraget til en svindende forankring af den sociale solidaritet i livsverdenens meningshorisont. Hvis social solidaritet fremover ikke blot skal afhænge af de systemiske institutioner, som den markedsdominerede postfordisme og de liberalistiske dereguleringsbestræbelser i tiltagende grad sætter under pres, skal den genforankres i befolkningens livsverden som erfaret behov og ønske, og her gælder individernes identitetsarbejde og den hermed sammenhængende mulighed for læreprocesser som det uomgængelige udgangspunkt.

På de aktuelle præmisser omfatter livsverdenssolidaritet imidlertid i

første omgang kun det givne praksis- og erfaringsfællesskabs medlemmer, og det er derfor en reel risiko, at den forbliver partikulær eller ligefrem radikaliseres i chauvinistisk, etnocentrisk retning. Hvis livsverdenssolidaritet skal have relevans i et aktuelt socialt emancipationsperspektiv, vil det fordrø læreprocesser på tværs af praksisfællesskaber med hensyn til at bearbejde sociale og kulturelle forskelle og tackle de hermed forbundne konflikter på produktiv vis. I regi af sådanne læreprocesser vil forestillingen om social solidaritet endvidere i dag skulle udvides fra den umiddelbare livsverdenshorisont til at omfatte ikke blot de nationale, men også de globale relationer, som den samfundsmæssige produktion og reproduktion er del af.

Både socialt og kulturelt – men på nye præmisser

De nye sociale bevægelser fra 60'erne og fremefter (ungdomsoprør og studenterbevægelse, antiimperialistiske bevægelser, miljøbevægelser, antiracistiske bevægelser, kvinde- og kønspolitiske bevægelser m.m.) er illustrative eksempler på læreprocesser i regi af praksis- og erfaringsfællesskaber, som med udgangspunkt i partikulære problematikker har udviklet en tendentielt universel, kritisk bevidsthed om tværgående samfundsmæssige og globale sammenhænge.¹² Der er endvidere tale om eksempler på kulturaliserede konfliktformer, hvor politiseringsdynamikken i udgangspunktet hidrører fra opbrud i den kulturelle reproduktions meningsammenhænge.

Som det gerne skulle være fremgået af den ovenstående argumentation, ligger der imidlertid ikke i denne karakteristik, at bevægelsernes kampe så kun har relevans og indflydelse på det kulturelle plan – at de skulle være »merely cultural«, som de ifølge Judith Butler karakteriseres i dele af den amerikanske debat.¹³ I nærværende analyse har enhver politisk proces både sociale og kulturelle implikationer, og de sociale bevægelsernes kampe har således også både forudsætninger og konsekvenser på den samfundsmæssige ressource- og magtfordelings niveau. Men der er tale om et samspil mellem det sociale og det kulturelle på uddifferentierede præmisser, hvor samspillet ikke på forhånd er strukturelt eller udviklingslogisk rammesat, endsiges nødvendigvis er gennemreflekteret med hensyn til præmisser og mulige totalsamfundsmæssige perspektiver, og det vil i udgangspunktet være i de deltagende individers identitetsarbejde, altså den kvalitative, kulturelle dimension, at motivationen for forandrende handlen manifesterer sig.

Analysen ligger med andre ord på linie med Butler i afvisningen af at reducere de sociale bevægelser til 'blot kulturelle' fænomener til forskel

fra de 'egentlige' kampe, som angiveligt handler om socialstruktur og materiel ressourcefordeling. Men analysen adskiller sig fra Butlers position ved at koncipere sammenhængen mellem det sociale og det kulturelle som et på én gang integreret og kontingent samspil mellem separate diskursformer.

Butlers argumentation tager i vid udstrækning form af en indforstået skyggeboksnings med ikke nærmere beskrevne, anonyme positioner i en meget specifik amerikansk diskussion og kan derfor være vanskelig at forholde sig til. Hun pendulerer endvidere til tider imellem at forstå 'klasse' som et specifikt begreb knyttet til produktionsmåde og økonomiske udbytningsforhold på den ene side og som et mere alment og udvandet begreb for diskriminations- og ulighedsrelationer på den anden side, hvilket ikke bidrager til klarheden i hendes analyse. Men i sin polemik mod angivelige tendenser til at fraskrive f.eks. de seksualpolitiske bevægelser vægt og relevans i forhold til spørgsmålet om samfundets produktionsmåde ender hun med at argumentere for, at økonomiske og kulturelle kampe er uløseligt forbundne, ja at de er en og samme sag. I sin hovedargumentation får hun således forankret de sociale bevægelser i samfundets basale, økonomiske strukturer.

Dette sker ved hjælp af nogle teoretiske krumspring, hvor bestemte kulturelle reproduktionsforhold, herunder ikke mindst en bestemt 'sekuel produktionsmåde' og en hertil hørende specifik 'subjektproduktion', hævdes at være funderet direkte i den økonomiske produktionsmåde og udgøre selve forudsætningen for dennes opretholdelse. Hvis man tager hende på ordet, skulle kapitalen med andre ord kun kunne akkumulere under forudsætning af den fortsatte skæve fordeling af det familiære reproduktionsarbejde til kvinders ugunst og opretholdelsen af den både i familiale og samfundsmæssigt regi hegemoniske 'hetero-normativitets' undertrykkelse og marginalisering af homoseksuelle.

Bortset fra de uformidlede og teoretisk tvivlsomme koblinger på tværs af ganske forskellige niveauer af henholdsvis psykisk, kulturel og social karakter har denne tese en ikke ubetydelig fond af historisk erfaring imod sig: også i samfund, hvor kønnenes ligeberettigelse både ude og hjemme samt anerkendelsen af homoseksuelle trods alt må siges at være relativt fremskreden (f.eks. Danmark og beslægtede lande), akkumulerer kapitalen på livet løs, og produktionsmåden forekommer i denne proces på intet tidspunkt at have været alvorligt anfægtet – tværtimod indskrives enhver befolkningsgruppe, som har formået at tilkæmpe sig ressourcer, rettigheder og legitimitet straks i den som potentielt profitabel konsumgruppe.

På linie med Cultural Studies-traditionen og den poststrukturalistiske hovedstrøm argumenterer Butler med forskelstænkningens mekaniske en-

ten-eller-logik: den fremherskende kultur- og samfundsudvikling oprettholder sig selv ved at undertrykke og udgrænse en sagesløs andethed, der – som absolut modpol til den repressive normalitet – i analysen tilskrives autenticitet og udstyres med et genuint, men ubestemt subversivt potentiale. På denne måde fremmanes et univers med rene linier mellem godt og ondt, men til gengæld forsvinder ethvert processuelt perspektiv og enhver interesse for udviklinger, som forløber under den totale omvæltningsniveau. At der som konsekvens af sociale og kulturelle kampe kan foregå gradvise skred i styrkeforhold og forandringer i den samfundsmæssige erfaringsdannelse, som åbner nye muligheder for frigørelse og sætter nye præmisser for nye kampe, der også kan have positive implikationer for udgrænsede grupper, har ingen plads i denne tendentielt sekteriske logik, hvor kun den absoluterede andethed i sin fastfrosne, udgrænsede position i al abstrakthed vidner om, at alt kunne være helt anderledes.

Et lignende fravær af et procesperspektiv gør sig gældende i Pierre Bourdieus kultursociologi, hvor den tendentielt deterministiske analyse af samfundet som i sin helhed bestemt af habitusgruppernes partikularistiske, indbyrdes kampe i realiteten udelukker forandringsprocesser og lader den sociale indignation, som tydeligvis ligger til grund for den analytiske bestræbelse, fremstå som afmægtig. Også den diskursteoretiske position opløser samfundet i stridende diskursers indbyrdes magtkampe og rummer ingen ansatzpunkter for at tænke i udviklingsmuligheder, som kunne modificere dette grundforhold og f.eks. kanalisere den sociale konfliktualitet ind i andre baner end den uforsonlige magtkamps.

Fælles for disse, aktuelt særdeles fremtrædende, teoretiske positioner er med andre ord besværgelsen af partikularistiske tendenser i kultur- og samfundsudviklingen og den totale udblænding af den blotte mulighed af et universelt refleksionsperspektiv. Et sådant ville i deres respektive optikker per definition fremstå som én partikulær interesses illegitime forsøg på at tage patent på helheden og således undertrykke de øvrige. Der er da heller ingen tvivl om, at der principielt kan være god grund til at nære skepsis over for det universelle refleksionsperspektiv, for så vidt som det historisk har dannet legitimationsbasis for en bred vifte af uhyrligheder (racisme, imperialisme, nazisme, stalinisme, sexisme m.m.). Men det universelle perspektiv kan ikke reduceres til disse totalitære instrumentaliseringsformer. Den universelle tanke har både i teori og praksis manifesteret sig langt mere kongenialt og perspektivrigt i former som humanismen, menneskerettighederne, oplysningstanken, offentlighedsprincippet, det politiske demokrati og FN-systemet, og disse former må det for en emancipatorisk interesse gælde om at knytte an til og videreudvikle – i stedet for at hælde dem ud med totalitarismens badevand.

Hertil kommer, at samtidens centrale kulturkamp netop drejer sig om styrkelse eller svækkelse af det almene, offentlige refleksionsperspektiv – om, hvorvidt de fælles anliggender fremover primært skal reguleres kommunikativt via samfundsborgernes fælles, dialogiske brug af hovedet, eller om reguleringen skal overlades til markedskræfterne og dermed de private konsumenters monologiske brug af fødderne med henblik på at optimere deres egeninteresse.¹⁴ De senmoderne, demokratiske samfund, som denne analyse koncentrerer sig om, har historisk udviklet immanente ansatzpunkter for etableringen af et sådant alment, offentligt refleksionsperspektiv og en hertil hørende kommunikativ interaktion som centralt princip for samfundsmæssiggørelse. Disse udviklingstræk hører til 'det civile samfund' forstået som den modernitetsinstitution, der har dannet rammen om etableringen af en demokratisk politisk proces og demokratiske institutioner, og som fortsat udgør mulighedsbetingelsen for demokratiets opretholdelse og videreudvikling.¹⁵

I kraft af de historiske læreprocesser med en fredelig, kompromisorienteret udkæmpelse af konflikter har der i samfund af denne type etableret sig en erfaringsbaseret, konsensual normativitet, en underliggende politisk kultur, som den praktiske politiske proces og den konkrete udkæmpelse af konflikter til enhver tid skal kunne legitimere sig over for. Dette konsensuale niveau i den politiske proces fastholder som alment accepterede værdiforestillinger centrale socialemancipatoriske principper som menneskerettighederne, individets frihed, tolerance og lige muligheder på tværs af sociale, kønsmæssige og etniske skel samt lige muligheder for indflydelse via den demokratiske debat. Der er med andre ord intet principielt til hinder for, at en universalistisk etik kan gå hånd i hånd med værdsættelse af forskelle.

Selvom den konkrete politiske praksis ofte er præget af varetagelse af særinteresser og således støder an mod den politiske kulturs universalistiske fordringer, udgør demokratiet ikke desto mindre i denne forstand den institutionaliserede anerkendelse af, at vi – på tværs af alle forskelle – som samfundsborgere har fælles anliggender, som vi bedst varetager i indbyrdes, dialogisk udveksling. Vi opererer da inden for 'almenvellet som diskursiv ramme', som ikke betegner en størrelse, som kan bestemmes en gang for alle, men netop repræsenterer en refleksionsmodus, inden for hvilken vi strides i fredelige former, påvirker hinanden argumentativt, udvikler alment acceptable kompromiser etc.

Pointen er nu, at det er i relation til almenvellet som diskursiv ramme og den demokratiske politiske kultur, man i dag må tænke sociale frigørelses- og myndiggørelsesprocesser og den erfaringsbaserede dannelse af et mangfoldigt, kollektivt subjekt, som ville kunne fremme disse på

alment, samfundsmæssigt plan. De ovennævnte, populære teoretikers indskrænkning af frigørelsens horisont til de partikularistiske positioners stålsatte selvforståelser er blottet for overbevisende perspektiver for samfundsudviklingen i bredere forstand, og den klassiske klasseanalytisk og historiefilosofisk funderede tiltro til, at en bestemt socialstrukturel kategori apriorisk skulle ligge inde med nøglen til helhedens forløsning, forekommer i dag at henhøre til frihjulsspekulationernes overdrev.

Som det er fremgået ovenfor, har politiseringsprocesser i de rige lande i dag primært deres udspring i kvalitative, identitetsorienterede tema-tikker, herunder i konflikter omkring marginalisering, diskrimination og manglende anerkendelse. Selvom disse forhold har forudsætninger og konsekvenser på samfundets økonomisk-strukturelle niveau, er der på kulturaliseringens vilkår ikke tale om en integreret 'kultur og klasse'-problematik, men derimod om et kontingent samspil mellem frisatte individers identitetsmæssige søgeprocesser og et selvstændiggjort økonomisk system, som har bundet alle dominerende sociale interesser til sig.

Udfordringen for et emancipatorisk engagement er derfor at bringe de kulturelle former, identitetsdynamikken manifesterer sig i, og de økonomisk-strukturelle forhold i kritisk clinch med hinanden og befordre en udvikling i retning af, at individernes myndiggørelse i regi af praksis- og erfaringsfællesskaber kan revitalisere samfundsborgerrollen og den offentlige, kommunikative interaktion inden for almenvellet som diskursiv ramme. Hertil hører også, at den demokratiske politiske kulturs værdier bliver styrket i reguleringen af den samfundsmæssige praksis og sætter samfundborgerne i stand til i højere grad at reflektere den sociale praksis' økonomiske dimension kritisk og handle forandringsorienteret i forhold til den. Ud over marginaliseringsprocesserne internt i de rige lande er det her ikke mindst den globale kapitalismes egentlige klasseforhold, udbytningen af de fattige landes arbejdskraft, der trænger sig på for en kritisk intervention baseret på universelle værdier. I betragtning af de rige landes helt dominerende position i den globale økonomi og politik vil det formentlig være en forudsætning for forandring af disse globale misforhold, at interventionen skubbes fremad af politiseringsprocesser i de rige lande.

Den demokratiske politiske kultur og den hertil hørende universalistiske etik beror som nævnt på historiske kampe og erfaringsdannelser, som indtil videre primært har karakteriseret de rige, vestlige landes udvikling, og som derfor også først og fremmest i praksis gør sig gældende som normativ klangbund for det politiske liv i disse lande. Men der er ikke tale om et eksklusivt vestligt fænomen: det store flertal af klodens øvrige lande har ligeledes del i dette politisk-kulturelle værdisæt, dels via den

fælles forpligtelse på FN's charter, som netop er formuleret inden for det globale almenvel som diskursiv ramme, dels via den tilslutning til den universalistiske etik, som store dele af udviklingslandenes voksende middelklasser repræsenterer. En emancipationstænkning, som henholder sig til universalisme i den beskrevne forstand, er med andre ord i dag ikke udtryk for vestlig kulturimperialisme, men kan løbe parløb med allerede eksisterende demokratiseringsinteresser i store dele af den ikke-vestlige verden.

Kulturaliseringstendensen beror vel at mærke på materiel overflod og gør sig derfor kun gældende i de rige lande, mens de fattige lande for massebefolkningens vedkommende fortsat er kendetegnet ved varierende grader af traditionsforankring, materiel knaphed og et tilsvarende integreret forhold mellem kulturelle og klassemæssige skillelinier – et forhold, som dog kompliceres af den mangfoldighed af kulturfragmenter fra den globale overklasse, som de kulturindustrielle medier også falbyder som identifikationsmatricer for især ungdommen i disse lande. Dette mønster af brud og kontinuitet i forholdet mellem kultur og klasse i udviklingslandene har imidlertid ikke været emnet for nærværende artikel, og det skal derfor kun antydes her som emne for videre studier.

Noter

- 1 Se hertil f.eks. Henrik Kaare Nielsen: *Kultur og modernitet*, Århus 1993.
- 2 Som pudsigt nok hedder nr. 29 (1977). Baggrunden er, at tidsskriftet *poetik*, som var udkommet med 28 numre siden starten i 1967, på dette tidspunkt valgte at skifte navn til *Kultur og klasse*.
- 3 Op.cit., p. 7 f.
- 4 Se f.eks. Joachim Hirsch & Roland Roth: *Das neue Gesicht des Kapitalismus*, Hamburg 1986.
- 5 Hvad denne næsten modstandsløse indordning under kapitalens grænseløse ekspansionskrav vil koste samfundet i form af psyko- og socialpatologier, står indtil videre hen i det uvisse. Se f.eks. den tankevækkende analyse hos Richard Sennett: *Det fleksible menneske*, Højbjerg 1999.
- 6 Se f.eks. Joseph E. Stiglitz: *Globalization and Its Discontents*, London 2002.
- 7 Se også Peter Glotz: *Die beschleunigte Gesellschaft*, München 1999.
- 8 Det i skrivende stund seneste tal lyder sågar på, at 934.000 personer i den arbejdsdygtige alder er på overførselsindkomst (arbejdsløshedsunderstøttelse, kontanthjælp, sygedagpenge, førtidspension, efterløn m.m.); jf. Bent Winther: »Sats på de svageste« in *Dagbladet Information* de. 14.2.2007. I nærværende sammenhæng giver dette tal dog et let fortegnet billede, for så vidt som ikke alle modtagere af disse overførselsindkomster kan betegnes som marginaliserede.
- 9 En klassekamp retorik kan undertiden stadig finde udfoldelse i forbindelse

- med tilspidsede overenskomstforhandlinger eller punktuelle arbejdskampe, men der er i sådanne tilfælde i dag netop tale om retoriske bestræbelser på at maksimere sin forhandlingsposition inden for rammerne af et alment anerkendt socialpartnerskab, ikke om en bestræbelse på at destabilisere hverken overenskomstsyste­met eller det økonomiske system som sådant.
- 10 Se den mere udførlige fremstilling i Henrik Kaare Nielsen: *Kultur og modernitet*, Århus 1993.
  - 11 Se analysen hos Gerhard Schulze: *Die Erlebnisgesellschaft*, Frankfurt am Main 1992.
  - 12 Se hertil Henrik Kaare Nielsen: *Demokrati i bevægelse*, Århus 1991.
  - 13 Jf. Judith Butlers artikel i dette nr. af K&K.
  - 14 Se hertil Henrik Kaare Nielsen: *Konsument eller samfundsborger? Kritiske essays*, Århus 2007.
  - 15 Se også Jürgen Habermas: *Faktizität und Geltung*, Frankfurt am Main 1992 og Jean L. Cohen & Andrew Arato: *Civil Society and Political Theory*, Cambridge 1992.

